

spille en vis rolle, at aviserne blev overtaget af partiet. Men det var vigtigere, at tilbageværende private var bange for at blive det. Og endnu vigtigere var den latente trusel mod alle medarbejdere om vilkårlig udelukkelse af »Berufslisten«, som indebar udelukkelse fra al publicistisk virksomhed (samt eventuelt videre personlig forfølgelse). Hovedresultatet opnåedes altså egentlig ved selve ophævelsen af retsstaten, og det formelle redskab par excellence var »Schriftleitergesetz« af 4.10.1933, som frigjorde redaktørerne fra udgiverne for at gøre dem til slaver af partiet. Hvem der ejede aviserne var herefter forsåvidt et mindre vigtigt spørgsmål. Modsat f. eks. W. Hagemann (*Publizistik im dritten Reich*, 1948) fastholder Hale ikke denne hovedlinje, og dette får ham til at se væk fra, at det var Goebbels og ikke Amann-Rienhardt, som var tysk presses mestermand.

Det andet manglende element er indplaceringen af dagspressen i nazisternes propagandasystem. Hale gir interessante citater til belysning af den frustration, uniformiseringen skabte selv hos de ledende partijournalister, og han påviser også uroen over oplagens stagnation eller tilbagegang. Men han får ikke fat på den afgørende baggrund herfor, nemlig at nazisternes propagandistiske hovedvirkemidler lå andetsteds og måtte gøre det: i radioen, filmen og ikke mindst massedemonstrationen, der, langt mere end det trykte ord med dets uhjælpelige hang til argumentation, lempede sig for den følelsesmæssige, hypnotiske appel og for at træde i aktiv forbindelse med den fysiske magtudfoldelse. (Se herom Z. A. B. Zeman: *Nazi Propaganda*, Oxford University Press 1964). Først på denne baggrund blir det klart, hvorfor regimet i det væsentlige kunne lade sig nøje med at betragte dagspressen som et udbytningsobjekt og lade det vantroves som publikumsmedium.

Smudsomslagets citat af William L. Shirers anmeldelse skyder derfor over målet, når det siger: »With this work Professor Hale has written the definitive book on what happened to the press in Nazi Germany . . .« At der på et snævrere felt er ydet en glimrende præstation – selvom de kvantitative opgørelser måske nok i højere grad burde bygge på selvstændige systematiske rubriceringer og ikke på arkivfragmenter – er derimod ubestrideligt, og bogen vil gøre udmærket nytte som oversigtsværk.

NIELS THOMSEN

ERNEST K. BRAMSTED: *Goebbels and National Socialist Propaganda 1925-45*. Michigan University Press, London, Cresset Press, 1965. 488 s. 50 sh.

Forfatteren til dette omfangsrige værk om den nazistiske propaganda og Joseph Goebbels er af sydtysk oprindelse og tidligere lektor i tysk sprog ved forskellige universiteter. Efter 1933 emigrerede han til England, hvor han arbejdede på London School of Economics sammen med den tyske sociolog Karl Mannheim. Under krigen var han knyttet til BBC og det engelske udenrigsministerium. Efter krigen blev han medarbejder ved den store udgave af dokumenter fra det tyske udenrigsministerium, *Documents on German Foreign Policy*, som de allierede i fællesskab udgav.

Bramsteds formål har ikke været at skrive en biografi af Goebbels eller at dække alle aspekter i propagandaapparatet. Hans ønske er først og fremmest

at kaste lys over udviklingen af de temaer og det maskineri, hvorpå den national-socialistiske propaganda byggede, samt at vise sammenhængen imellem propagandaen og nazismens konkrete manifestationer, især forfølgelsen af jøderne. Metoden er induktiv, idet Bramsted bygger på en analyse af karakteristiske holdninger og metoder, som anvendtes af Goebbels og hans medarbejdere. Bogen falder i en historisk og en systematisk del, og som mange tidligere, der har søgt at anvende en systematisk analyse på et historisk forløb, finder Bramsted vanskeligheder ved at kombinere den historiske analyse med den systematiske.

Bramsted har ved udarbejdelsen kunnet benytte en række ikke publicerede pressedirektiver fra Goebbels' hånd. Det drejer sig om nogle samlinger i det tyske forbundsarkiv i Koblenz (Brammer-samlingen 1933-36 og Sängersamlingen 1934-43) og en samling i Institut for Publicistik ved Münster universitet (Oberheitsamlingen). Forfatteren har derimod ikke udnyttet materiale fra det tyske propagandaministerium, der er gjort offentligt tilgængeligt af det amerikanske Nationalarkiv, men mest rummer personaleakter. Ved at bygge på kildematerialet fra Tyskland får bogen en særlig værdi. Forfatteren har givet sig i kast med en omfattende opgave, og den metode, han benytter, er pladskrævende. Bogen ville have vundet både sagligt og omfangsmæssigt ved at være blevet koncentreret om et af de to aspekter, forfatteren ønsker at belyse. Den ville have vundet endnu mere ved en grundigere diskussion af kildematerialet og den anvendte metode.

Ser vi på den historiske del, kan det ikke nægtes, at perspektivet er meget tillukkende. En forudsætning for Hitlers store succes var det snævre og smidige samarbejde med denne propagandamaskine, som Goebbels stillede til hans rådighed. Tankevækkende er her forfatterens indledning, der viser forbindelsen mellem den tyske dolkestødslegende og den allierede krigspropaganda, der under Northcliffe's hensynsløse ledelse bragte så store resultater i 1. verdenskrigs afsluttende stadium. For nazisterne blev det tidligt et erklæret mål at lære af den engelske propaganda og at skabe et uovertruffent instrument i psykologisk krigsførelse. Ved krigens begyndelse stod Tyskland uendeligt meget bedre rustet end i 1914 i denne henseende og, ironisk nok, de tidligere læremestre som diletanter.

For den historiske analyse bliver pressedirektiverne et første klasses materiale, sammenholdt med hvad vi iøvrigt ved om kursvekslingerne på det strategiske og taktiske plan. En række strategiske faser i udenrigspolitikken lader sig anskue gennem propagandaen. Det er den tykke streg under de historisk belagte kendsgerninger fra Rigskanselliet og Førerhovedkvarteret. Propagandamaterialet er endvidere en kilde til viden om, hvilke forestillinger de nazistiske ledere gjorde sig om befolkningens store masse, dens reaktioner og hele psykologiske mekanisme. (Ikke mindst dette aspekt kunne det i lyset af den politiske videnskabs interesse for forholdet mellem den brede befolkning og topplanet i den politiske proces have været interessant at få belyst mere end tilfældet er). Endelig synes den systematiske analyse af materialet omkring visse emner, for eks. jødespørgsmålet, at kaste stærkere lys over den måde, hvorpå disse emner anskuedes af de nazistiske topledere.

Påvisningen af den intime sammenhæng mellem propaganda og politik er dog ikke dybtgående nok til at være fuldt tilfredsstillende. Vi lades således

næsten helt i stikken i en periode fra München-konferencen til begyndelsen af marts 1939, hvor kun Goebbels' direktiver i forbindelse med jødeprogromen omtales. Det ville være interessant at vide, om dette skyldes et hul i kildematerialet eller et bevidst udvalg. Det samme gælder perioden september 1939 til sommeren 1940, den såkaldte »støjkrigsperiode«, hvor den tyske propaganda sammenlignet med den allierede nåede udmærkede resultater. Netop denne periode, der mere var en kamp mellem statsmænds prestige end imellem hære, meddeler forfatteren praktisk taget intet om. Endvidere ville analysen først virkeligt få betydning, hvis forholdet til de enkelte lande blev taget op. Det længste, Bramsted når her, er en analyse af tyske holdninger til England og en omtale af B.B.C.'s propagandaoffensiv mod Tyskland. Bogen rummer meget og interessant materiale. Den er resultatet af et stort arbejde. Den har imidlertid ikke til bunds løst hverken den systematiske eller den historiske opgave, som kan stilles i forbindelse med emnet.

IB DAMGAARD PETERSEN

E. M. ROBERTSON: *Hitler's Pre-War Policy and Military Plans 1933-39*. London, Longmans, 1963. XIII + 207 s. 35 sh.

Kunsten at skrive kort og knapt med et maksimum af indhold er i almindelighed ikke særligt udbredt. Den fordrer mod til at præsentere sit arbejde på et uanseligt antal sider, og den fordrer ikke så lidt stilistisk evne til at sammenpresse et stort materiale i korte rammende sætninger. Esmonde Robertson, lektor ved Edinburgh universitet, hører til disse sjældne væsener, der mestrer kunsten. Han arbejdede fra 1951-55 i »The Cabinet Office Historical Section« på en monografi af operation Barbarossa og på en studie over Hitlers førkrigs-politik og militære planer. Det foreliggende arbejde er et resultat af denne beskæftigelse. I denne forbindelse havde Robertson adgang til de beslaglagte tyske arkiver, hvoraf en betydelig del siden er blevet offentliggjort. Bogen er en af de bedste foreliggende små fremstillinger af Hitlers udenrigspolitik og militærpolitik i trediveerne.

Robertson er original på en række punkter, hvoraf jeg vil fremhæve spillet omkring indmarchen i Rhinlandet og hans tese om, at Hitler fra 1937 sigtede mod et opgør med England og ikke med Sovjet. Et andet aspekt, der træder tydeligt frem, er den afhængighed af Tyskland, som Mussolinis abessinske og spanske eventyr bragte ham i. Det er berettiget at tale om en italiensk såvel som en engelsk-fransk appeasement-politik over for Tyskland. Elimineringen af Østrig og Tjekkosllovakiet muliggjordes blandt andet af Italiens svaghed over for Tyskland i en situation, hvor det havde bragt sig i et skarpt modsætningsforhold til vestmagterne.

Robertsons tese om, at Hitler fra november 1937 sigtede mod et opgør med England fremfor med Sovjet, holder næppe stik. Robertson bygger på Hossbach-konferencen og på en lignende konference 28.5.1938, hvor Hitler bl. a. udtalte: »I tilfælde af krig mellem Tyskland og vestmagterne, hvor det tyske krigsmål vil være en udvidelse af den tyske kystlinie [d: til at omfatte Belgien og Holland], står Tjekkosllovakiet som en fjende i ryggen i vejen for en sikker